

داستان پیدایش تسبیح و اقسام آن

خلاصه: افسانه پیدایش تسبیح و سابقه تاریخی آن، پیدایش تسبیح در اسلام، تقسیم‌بندی تسبیح‌ها از نظر شغل ساختمانی: سرتسبیح‌ها، شیخک‌ها، دانه‌ها، عدسک‌ها - از نظر تعداد دانه‌ها - از نظر طرز ساخت: تراش و برش، قالب‌گیری - از لحاظ نوع جنس، دریایی، گیاهی، معدنی و جانوری - از نظر شکل دانه‌ها و سرانجام شهرها و کشورهای سازنده، مرغوبیت تسبیح‌ها.

کمال خجندی:

گرفته‌اند بگردن تعلقى همه کس من آن کمند دلاویز و پارسا تسبیح

مقدمه - تسبیح بمعنی سبحان الله گفتن است چون تکبیر که الله اکبر و تحمید الحمدالله گفتن است. و آنچه حالا به تسبیح مشهور شده سبحة بضم سین است که منظور از آن مهره‌هاییست که عدد تسبیح بآن شمارند و استعمال کلمه تسبیح که به معنی مهره‌های به رشته کشیده می‌باشد و برای شمارش عدد تسبیحات و تحمیدات و تکبیرات به کار می‌رند از غلط‌های مصطلح فارسی به حساب می‌آید که در اثر کثرت استعمال عموم و مخصوصاً فصحاء عرب و ایرانی، استعمال آن به معنی سبحة مجاز گشته است. چنانکه در ابیات زیر از شعرای ایرانی و عرب از تسبیح معنای امروزی استنباط می‌شود.

قائم مقام ثانی گوید:

زاهد چه بلائی تو که این دانه تسبیح از دست تو سوراخ به سوراخ گریزد

صائب گوید:

منه زنه‌ار دل بر مهلت صد ساله دنیا که آخر می‌شود چندان که یک تسبیح گردانی

حافظ گوید:

رشته تسبیح اگر بگسست معذورم بدار دستم اندر دامن ساقی سیمین ساق بود

ابو نواس شاعر معروف عرب گوید: «التسبیح فی ذراعی و المصحف...» و در این بیت کلمه تسبیح جمع تسبیح به همین معنی استعمال شده است.

افسانه پیدایش تسبیح و سابقه تاریخی آن

قطع نظر از اینکه تسبیح را بشر اولیه بصورت طوق و به منظور زینت از مهره‌های مختلف بکار می‌برده، بطور کلی تسبیح از دوران مسیحیت پیدا شده و مسیحیان تسبیح‌های طولی را که از انتهای آن صلیب می‌آویختند به گردن می‌آویختند. استفاده تسبیح در ابتدا حکم زینت را داشته و برای جنس دانه‌های این تسبیح از همه چیز استفاده می‌کرده‌اند که اغلب آنها

شیشه ای بوده بعدها کشیش های نستورین که در شرق می زیستند از آن برای ذکر اوراد استفاده کردند و بعضی از کاتولیک ها نیز بهمین منظور آنرا بکار میبردند. اما پرتستان ها هیچوقت بدین شکل از تسبیح استفاده نکردند و حتی استعمال آنرا بدان منظور منفور می دانند زیرا می گویند در کتاب خدا راجع بآن اشاره ای نرفته و بطور کلی کسانی را که از تسبیح به منظور دینی استفاده می کردند تقبیح کرده و به اوهام پرستی و خرافات متهم کرده اند. زیرا بر این عقیده اند که عیسی تقلید و اوهام پرستی را منع می کند و استعمال تسبیح و امثالهم را از احکام مردم حساب می کند نه از احکام خدا. «آنگاه که کاتبان و فریسیان اورشلیم نزد عیسی آمده گفتند، چرا شاگردان تو از تقلید مشایخ تجاوز می نمایند، او در جواب گفت، شما نیز به تقلید خویش از حکم خدا چرا تجاوز می کنید سپس عبادت را عبث می کنند زیرا که احکام مردم را به منزله ی فرائض تعلیم میدهند.» (انجیل متی باب ۱۵).

شکی نیست که تسبیح از مسیحیت به اسلامیت رسوخ کرده و چون اسلام اصولاً در شرق پیشرفته و نستورین های شرقی از تسبیح به منظورهای دینی استفاده می کردند، لذا این فکر پیدا میشود که مسلمانان از کشیش های نستورین در استعمال تسبیح به منظورهای دینی اقتباس و تقلید نموده اند، و پیدایش آن در اسلام داستانی دارد که نزدیک به افسانه است. معروفست که حضرت پیغمبر (ص) بدخترش حضرت زهرا فرمود که در اتمام هر نماز سی و چهار بار سبحان الله گفتن صوابی بزرگ خواهد داشت، و حضرت زهرا برای این منظور نخ سی و چهار رنگ (گویا به همین علت است که انتخاب نخ سبز رنگ را برای تسبیح نماز مستحب می دانند) را سی و چهار بار گره زد و از آن برای حساب و شمارش سبحان الله گفتن در اتمام هر نماز استفاده می نموده اند. بعدها نیز از خاک قبر حضرت حمزه دانه های درست کردند تا تسبیح به صورت تبرک و به شکل امروزی در آمد. گرچه گفته فوق تقریباً بعید به نظر می رسد ولی امکان حقیقی بودن داستان فوق را می توان به دلیل زیر بیان داشت.

تسبیح در اسلام از زمان پیغمبر (ص) پیدا شده و از بدو پیدایش اسلام تسبیح به منظور دینی به کار رفت تا اینکه کم کم به صورت تفننی فعلی در آمد. در مورد سابقه تاریخی پیدایش تسبیح، یک نوع دانه های تسبیح شیشه ای است که در حفاریهای مثل باستان پیدا شده و مربوط به ۴۰۰۰ سال پیش می باشد.

تقسیم بندی کلی تسبیح

برای دانستن انواع و اقسام تسبیح باید تقسیم بندیهای درباره آن به ترتیب زیر انجام داد:

الف - تقسیم بندی از لحاظ ساختمان.

ب - تقسیم بندی از لحاظ تعداد دانه.

ج - تقسیم بندی از لحاظ طرز ساخت و نوع کار.

د - تقسیم بندی از لحاظ نوع جنس دانه.

ه - تقسیم بندی از لحاظ کشورهای سازنده.

و - تقسیم بندی از لحاظ شکل دانه.

اینک به شرح هر یک از تقسیمات فوق می پردازیم:

الف - تقسیم بندی از لحاظ ساختمان

۱- سر تسبیح که منگوله ایست و اغلب برای زینت در تسبیح های گران قیمت با منجوق هایی از جنس خود تسبیح و یا گاهگاهی از سنگ های قیمتی بافته می شود و خود منگوله نیز اکثراً زربفت می باشد بر مرغوبیت تسبیح می افزاید. سر تسبیح ها اصولاً یک منگولیت ولی گاهی سر تسبیح های گران قیمت می باشد می توان یافت و در این نوع سر تسبیح های دو منگوله از یکرشته منشعب می شود.

۲- شیخک ها عموماً از جنس خود دانه های تسبیح میباشند و در هر تسبیحی شیخک به کار میبرند و تسبیح های دو شیخکی بندرت یافت می شود. ساختمان شیخک ها از دانه های خود تسبیح به مراتب بزرگترند ، و اخیراً نیز ابتکاراتی در ساختن شیخک های تسبیح های جدید به کار می برند و عدسی های بسیار کوچک محدب و ذره بینی با فیلمهای مثبت میکرونی که از اماکن مقدس برداشته شده در داخل شیخک کار می گذارند

۳- دانه ها - دانه های تسبیح که قسمت اصلی را تشکیل می دهند و تعداد و اقسام آن به تقسیم بندی احتیاج دارد که در قسمتهای بعدی به شرح آن می پردازیم

۴ - عدسک - تعداد عدسکها دو تا می باشد و تسبیح را به سه قسمت اصلی تقسیم می کند و جنس آنها نیز از جنس خود دانه های تسبیح می باشد. عدسک ها که از اسمشان نیز بر می آید اکثراً به شکل دانه های عدس می باشند ولی در بعضی تسبیح ها به شکل خود دانه های تسبیح ولی بسیار ریز درست می کنند

ب - تقسیم بندی از لحاظ تعداد دانهها

۱- تسبیح ۲۵ دانه ای که به چهار یکه معروف است و اخیراً بسیار جنبه تفننی پیدا کرده و اغلب جنس دانه های آن از کائوچو و یا چوبهای سخت بوده و از لحاظ ساختمان نسبت به سایر تسبیح ها دانه های این نوع تسبیح درست تر میباشد.

۲- تسبیح سی و چهار دانه ای که تسبیح اصلی (تسبیح اولیه که برای شمارش ۳۴ سبحان الله بکار میرفته) می باشد و اغلب جنس دانه های آن از گل قبرهای اماکن متبر که می باشد که با قالب گیری ساخته می شود

۳- تسبیح صد دانه ای که تسبیح فعلی است و بوسیله دو عدسک به سه قسمت تقسیم می شود. دو قسمت ۳۳ دانه ایست که طرفین قسمت ۳۴ دانه ای قرار دارد و معمولاً یک قسمت برای تحمید (حمد گفتن) و دیگری برای تهلیل (لا اله الا الله گفتن) یا تکبیر (الله اکبر گفتن) و قسمت وسط برای تسبیح (سبحان الله گفتن) بکار می رود

۴- تسبیح هزار دانه ای که به تسبیح ذکر معروف است و اهل ذکر و مخصوصاً دراویش از آن برای ذکر استفاده می کنند و استعمال آن دلیل کثرت زهد و تقوی میباشد چنانکه شیخ اجل فرماید:

ای طبل بلند بانگ و در باطن هیچ بی توشه چه تدبیر کنی وقت بسیج
روی طمع از خلق پیچ ار مردی تسبیح هزار دانه بر دست میچ (نیچ)

جنس دانه های این تسبیح نیز از جنس تسبیح های ۱۰۰ دانه ای و ۳۴ دانه ای می باشد

ج - تقسیم بندی از لحاظ طرز ساخت

۱- تراش و برش - در این نوع تسبیح سازی، دانه های تسبیح را به طرز تراش درست می کنند و عموماً از سنگ های قیمتی و گاهی از صدف و استخوان و چوب نیز برای این امر استفاده می کنند.

۲- قالب گیری ، در این نوع تسبیح چنانکه گفته شد از خاک اماکن متبرکه و به طرز ریخته گری و قالب گیری دانه های تسبیح را درست می کنند.

د - تقسیم بندی از لحاظ نوع جنس

این قسمت نیز به دو قسمت دریایی و زمینی تقسیم می شود:

۱- دریایی - مواد اولیه تسبیح های دریایی منشأ دریایی دارد و طرز ساختشان اکثراً به سبک تراشکاری است. تسبیح های دریایی نیز به سه قسمت عمده تقسیم می شود:

الف - سنگ ها - از سنگ های دریایی با تراشکاری دانه های تسبیح درست می کنند.

ب - گیاهان - از گیاهان دریایی مانند مرجانها و ستاره دریایی بوسیله تراش تسبیح های نسبتاً گران قیمت تهیه می کنند و دیگر اینکه از مغز کشکولهای دراویش که منشأ دریایی دارد نیز تسبیح هایی می تراشند.

۲- زمینی - تسبیح های زمینی همه منشأ زمینی دارند یعنی مواد اولیه دانه های آنها از مواد سطح زمین تشکیل می یابد.

تسبیح های زمینی به چهار قسمت تقسیم می شوند :

الف - گیاهان - در قسمت گیاهان معمولاً از صمغ ها و رنگهای تسبیح های می سازند که به تسبیح های بلورین معروفند و دیگر از چوب درختانی سخت و خوشبو که رنگهای خوبی نیز دارند تسبیح های به سبک تراش ساخته اند و از یسر که دانه های خوشبو دارد نیز می سازند.

ب - خاک و فلزات - چنانکه گفته شد بسبک ریخته گری از خاک تسبیح درست میکنند که معمولاً برای قرص بودن، به گل این تسبیحات براده های ریز فلزات را اضافه می کنند از خود فلزات نیز به سبک تراش و قالب گیری تسبیح هایی می ساخته اند.

ج - حیوانات زمینی - از استخوان حیوانات زمینی مانند عاج فیل و استخوان شتر تسبیح های بسبک تراش درست می کردند. و همچنین از شاخ بعضی از حیوانات مخصوصاً شاخ گوزن که گرانبه تر می باشد.

د - سنگها - از سنگهای قیمتی چون عقیق که یک قسمت کوارتز بی شکل و به رنگهای مختلف سرخ و آلبالویی می باشد و از یشم که یک نوع کوارتز می باشد و به رنگهای سفید و کبود و سبز تیره یافت می شوند و از شبق نیز درست می کنند و از یاقوت و زمرد نیز درست کرده اند و از یک نوع سنگ نیز هندیها تسبیح هایی درست کرده اند که به عین الہرہ (چشم گرہ) معروفست.

ه - تقسیم بندی کشورهای سازنده و شهرهایی که در آن تسبیح ساخته می شود با ذکر جنس و سبک هر یک

۱ - ایران - شهرهای ایران که در آن تسبیح می سازند عبارتند از:

الف - کرمانشاه - در کرمانشاه تسبیح های گلی خوب درست می کردند، این شهر از لحاظ به عمل آوردن گل تسبیح سر آمد سایر شهرهای ایران بوده است.

ب - مشهد - در مشهد به علت اینکه شهر مقدسی است و زائرین بسیار دارد تسبیح سازی نسبت به سایر شهرها رواج بیشتری دارد ولی تسبیح های خوبی در آنجا درست نمی کنند زیرا دانه های آن بعلت خوب بعمل نیاوردن گل آن همه شکننده می باشند.

ج - جوین - در جوین تسبیح های بسیار عالی درست می کردند که به تسبیح های علیمرادی معروفند. در عباس آباد و سبزوار و بطور کلی در تمام شهر های استان مشهد تسبیح درست می کنند.

۲- کشورهای خارجی:

۱- آلمان - در آلمان تسبیح هایی از چوب سندل که درختی است سخت و در هند بسیار میروید و از صمغ یسرها درست می کردند. تسبیح های صمغی را کهربایی می گفتند، چون اینگونه تسبیح ها در اثر مالش و گرداندن در دست، الکتربسته مالشی در خود ذخیره می کردند و خاصیت جذب و دفع چیزهای بسیار سبک چون قطعه کاغذ و مخصوصاً گاه در آنها پیدا می شد از اینجهت به تسبیح های کهربایی معروف شده و این نوع تسبیح ها نیز بر دو قسمند یک قسم که آتشگیرند و بآنها بارقه می گویند و نوع دیگر که آتشگیر نیست و بآب حیات موسومند.

۲- چین - در چین از حدید و نقره و طلا تسبیح هایی می ساختند و تسبیح های چینی اکثراً فلزی بوده و نوعی از آنها را حدید سینی (چینی) می گفتند و ضمناً در چین تسبیح های گلی (از رس چین) درست کرده و روی آنها مینا کاری می کردند که از لحاظ هنری ارزش بسیاری دارد. (شکل ۳) و از ابتکارات هنری چینیها به شمار می رود.

۳- ترکیه - در استانبول تسبیح هایی درست می کردند که جنس آنها استخوانی بوده و تمام تسبیح های ساخت ترکیه به تسبیح های استخوانی معروفست و بسیار خوشتراش و گرانبهتر است و اغلب از عاج و شاخ و شیر ماهی می تراشیدند.

۴- افغانستان - در افغانستان تسبیح های معروف شاه مقصودی درست میکردند (شکل ۴) که به تسبیح های پادزهری نیز معروف می باشد که برنگ سبز روشن است. (و بدینجهت است که رنگهای سبز روشن را پادزهری گویند)، و چون جنس سنگهای این تسبیح طوری بوده که زهرکش بوده بدانجهت به تسبیح های پادزهری (ضدزهری) معروف گردیده اند.

۵- هندوستان - در هندوستان اغلب تسبیح های چوبی درست می کردند و ساختن تسبیح از چوب از کارهای هندیان است و چون سندل و آبنوس در هندوستان پرورش میافت این امر باعث گردید که هندیان از چوبهای سندل و آبنوس تسبیح بسازند، گذشته از اینها در هندوستان تسبیح هایی از عقیق نیز می ساختند که بسیار خوشتراش بودند. (شکل ۵) و تسبیح های دیگری نیز درست می کرده اند که هفت مهره و دل ربا و دهنه فرنگ از آنجمله اند.

۶- یمن در تسبیح های عقیق بسیار عالی و خوشتراش می ساختند که به تسبیح های یمانی معروفند.

ی - تقسیم بندی از لحاظ شکل دانه:

۱- دوکی - دوکی ها عموماً بوسیله تراش درست میشوند.

۲- خرمایی یا سنجدی - این نوع تسبیح ها دانه هایی بشکل دانه های سنجد یا خرما دارند و اغلب جنس آنها از چوب است و دانه های بسیار درشتی دارند.

۳- کروی - کروی ها همیشه بسبک ریخته گری درست می شوند زیرا بشکل کره و مدور بسیار مشکل می باشند.

مرغوبیت - مرغوبیت تسبیح ها را می توان در جور بودن و یکدست بودن دانه ها خلاصه کرد. تسبیح های مرغوب شاه مقصود رنگ های یکنواخت دارند و نا مرغوب آنها دارای رگه و لکه می باشد. در تسبیح های استخوانی که بسبک تراش درست می شوند مرغوبیتشان در تراش خوب و دانه های یک اندازه می باشد. تسبیح های گلی و ریخته گری گرانقیمت نیز به دو دسته معروف کار عبدالله و کار سید تقسیم می شوند که کار عبدالله را بعضی بهتر می دانند و مرغوبیت این تسبیح ها بستگی به دوام و قرص بودن دارد که بوسیله مخلوط کردن گل تسبیح با براده های بعضی فلزات (مخصوصاً در تسبیح های گلی گرانقیمت از براده های طلا استفاده می کنند) و خوب بعمل آوردن گل تأمین می گردد. تسبیح هایی هم هست که به تسبیح های نقره کوب معروفند و جنس دانه های مرغوب آنها از یسراست و بر روی این دانه ها از میخ های کوچک نقره برای زینت استفاده کرده اند (شکل های ۷ و ۸) که مرغوبیت آنها بستگی به جنس نقره نیز دارد.

